

Чалавек — гісторыя — час у творах Віктара Казько

В. Казько – адзін з самых яркіх сучасных беларускіх пісьменнікаў, які з самага пачатку свайго творчага шляху імкнуўся гістарычна асэнсаваць не толькі лёс свайго народа, а і ўсяго чалавецтва. “Плённа развіваючы нацыянальныя мастацкія традыцыі, звяртаючыся да ўмоўных формаў, прэзентаваў стварае сапраўдную канцэпцыю ў адлюстраванні беларускага менталітэту, раскрывае сутнасныя рысы нацыянальнага характару. А шлях спасціжэння саміх сябе, сваёй асабістасці і ёсць шлях да духоўнасці, да храма” [6, с. 58].

Творчасць В. Казько цесна пераплецена з яго жыццём, ён ішоў у літаратуру ад асабістай біяграфіі, асабістых уражанняў і жыццёвага вопыту. Нарадзіўся напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны, у трохгадовым узросце ад выбуху бомбы згубіў маці і сястру. Застаўшыся сіратой, хлопчык знаёўся з дзіцячыя дамы на Палессі, Заходнюю Сібір, вучобу ў горным індустрыяльным тэхнікуме, цяжкую шахцёрскую працу і рамантыку геалагаразведкі. Трагічныя ўспаміны з ваеннага дзяцінства былі яшчэ больш азмрочаны тужлівымі адчуваннямі адарванасці юнака ад роднай зямлі. Толькі на чацвёртым дзесятку жыцця ён вярнуўся на Беларусь. Гады вялікіх перападаў і ўзрушэнняў сярэдзіны і канца мінулага стагоддзя адчувальна адбіліся на творчасці В. Казько.

Ужо ў самых першых апавесцях прэзентаваў яркую творчую індывідуальнасць. Знаходзячыся пад уплывам так званай міфалагічнай школы, якую прадстаўлялі Ч. Айтматаў, В. Астаф’еў, А. Жук і іншыя, В. Казько шырока выкарыстоўвае міфы, легенды, біблейскія матывы і сюжэты, якія дапамагаюць глыбей выявіць часавую аўтарскую канцэпцыю. “Умоўнасць – адзін са сродкаў “злучэння часу”, калі гістарычны і пазагістарычны вопыт народа ўваходзіць у сучаснасць, дапамагаючы яе асэнсаванню. Разам з тым героі В. Казько, апынуўшыся ў фантастычным свеце, дзе нішто іх не абмяжоўвае, раскрываюць свае сапраўдныя якасці і тыя патаемныя думкі, якія не дазваляюць жыць “спакойна” [6, с. 48].

Напрыклад, у апавесці “Высакосны год” фантасмагарычная сцэна з пастаўшымі з магіл нябожчыкамі, ахвярамі вайны, сярод якіх маці і сястрычка Дзімы Прыгоды, як бы вяртае час назад і тым самым аблягчае душу героя, здымаючы з яе ўвесь цяжар віны за злачынствы іншых, за тое, што ён застаўся жывы. У новым творы “Аповесці аб беспрытульным каханні” зноў у цэнтры праблема памяці, якая абвастрае душэўныя пакуты галоўнага героя Андрэя Разоркі. Умоўныя сны-мроі дазваляюць аўтару выявіць глыбокі кантраст паміж

прыдуманым светам і жорсткай ваеннай рэчаіснасцю. Страшэннае, бесчалавечнае мінулае ў аповесці ўвасабляецца і ў сімвалічны вобраз чорнага сабакі-здані, які мроіцца герою.

І нарэшце, у аповесці “Суд у Слабадзе”, якая завяршае цыкл твораў пра вайну, рэальнасць зноў трансфармуецца ў фантасмагорыю. Найперш гэта выяўлена ў знішчэнні натуральнай палярнасці на колеравым узроўні. Калі традыцыйна чорнае сімвалізавала смерць, а белое – жыццё, то пасля ўсіх жудасаў, што перанёс Коля Лецечка ў фашысцкім “кіндэрхайме”, для яго і чорнае, і белое сімвалізуюць смерць, жахі вайны. Пісьменнік паказаў, што менавіта вайна знішчыла гэту палярнасць, бо эсэсавец у чорнай форме і доктар у белым халаце адбіралі ў дзяцей жыццё. Асаблівае напружанне выклікае карціна страшнага падарожжа хлопчыка па шляху, што ўсланы чалавечымі целамі, якая кантрولى ў сабе ўсе жахі вайны. На думку М. Тычыны, “герой аповесці “Суд у Слабадзе” нагадвае міфічнага Іова: ён таксама абраны лёсам – Лецечка выпала выпрабаванне памяццю аб перажытым у гады вайны...” [4, с. 85]. Такім чынам, у сваіх першых аповесцях В. Казько паказаў, што вайна, звярыная сутнасць фашызму знішчаюць у чалавеку ўсё самае лепшае – памяць, права на будучыню, на працяг свайго роду.

У 80 – 90-я гады пісьменнік засяроджвае сваю ўвагу на глабальных праблемах сучаснага свету – экалагічных, эканамічных і духоўнага заняпаду грамадства. Як адзначыў М. Тычына, “В. Казько адзіны з тых, хто ў ліку першых зафіксаваў у нашай літаратуры жахлівы працэс абмяшчэння, “меліярацыі” чалавечай душы, калі чалавек перастае быць чалавекам, а беларус – беларусам” [5, с. 18].

Мяняецца і галоўны герой твораў В. Казько. Па вызначэнні Т. Нуждзіной “Гэта селянін-паляшук, які звёдаў на сабе ўплыў, уздзеянне духоўнага і экалагічнага Чарнобыля... Ні колэсаўскія, ні мележаўскія героі яшчэ не сутыкаліся з такім дзікім, жорсткім змахам чалавека, грамадства, дзяржавы на саму прыроду, на святая святых – валу, наветра, лес... На саму аснову жыцця беларуса” [3, с. 194].

У наступных творах: раманах “Неруш”, “Хроніка дзетдомаўскага саду”, “Бунт незапатрабаванага праху”, аповесцях “Цвіце на Палессі груша”, “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” і іншых пісьменнік выступае не толькі за чысціню палескай прыроды, але і за чысціню чалавечых адносін, маральных ідэалаў. Гібель прыроды, варварскія адносіны да яе знішчаюць чалавечае ў самім чалавеку. Чалавек перастаў быць гаспадаром на сваёй зямлі, і гэта самае страшнае.

Раман “Неруш” – гэта раман-папярэджанне, які паказвае, да чаго можа прывесці нядбайнае абыходжанне з роднай зямлёй. В. Казько пераконвае, што не ўсякае пераўтварэнне прыроды застаецца беспакараным для чалавека, нават калі гэта пераўтварэнне з’яўляецца неабходным, карысным з пункту гледжання

сучаснасці. Меліярацыя на Палессі, напрыклад, у першыя гады яе ажыццяўлення прывяла да нябачна высокіх ураджаяў. Так, у рамане апісваецца, як “зерне не паспявалі адвозіць ад камбайнаў, яго не было куды ссыпаць, не хапала такоў, павецяў, яго не паспявалі лапаціць і сушыць на сушылках” [1,с.295]. Разам з тым меліярацыя мела і выдаткі. Непрадуманае ўмяшанне чалавека ў прыродныя працэсы прывяло да таго, што ў многіх месцах Палесся амаль цалкам знік лес. Так, у Княжборы, дзе адбываюцца падзеі, за адну вясну, за адно лета знікла ўсё: высяклі дубы, а прапалі і грыбы. У бядотным становішчы апынуліся звяры і птушкі. Палескія буслы вымушаны былі пакінуць свае родныя месцы. Вынік аказваецца больш супярэчлівым, чым яго чакалі.

Глыбокім, сапраўды жыццёвым драматызмам напоўнены вобраз Мацвея Роўды. Карэнны паляшук, ён пачынае змагацца з балотам толькі з высакародных імкненняў: хоча палепшыць жыццё сваіх землякоў, вырваць іх з-пад улады балот, даць ім больш добрай, урадлівай зямлі. Жыццё паставіла перад ім выбар – балоты ці хлеб. “Дык хай будзе лепш хлеб”, – вырашае Мацвей. Зыходная пазіцыя яго, на першы погляд, здаецца па-сапраўднаму высакароднай і неабходнай. Але, не жадаючы сам таго, Мацвей Роўда груба парушае той біалагічны рэжым, які з’яўляецца асновай захавання прыроды і яе багатстваў. Ён быў перакананы ў тым, што служыць вышэйшай праўдзе, вышэйшай мэце – накарміць людзей, даць ім хлеб. Аднак менавіта ў гэтым і хаваецца сапраўдны падман, бо нельга лічыць вышэйшай мэтай тое, што з’яўляецца толькі сродкам да яе дасягнення. А сапраўдная мэта – гэта выхаванне чалавека – творцы гаспадары, стваральніка.

Важную сэнсавую нагрузку ў творы адыгрывае вобраз Шахрая – міністэр-скага чыноўніка, які больш за іншых гавітны ў значных пераўтварэннях палескай зямлі. Сам ён паляшук, але ў адрозненне ад Мацвея і іншых землякоў Шахрай значна адарваны ад сваіх каранёў. У яго пераважае прагматычна-рацыяналістычны погляд на палескія балоты. Шахрай, не задумваючыся, аддае загады выраўноваць рэкі, асушваць балоты скрозь, не турбуюцца пра вадасховішчы. Сапраўдная меліярацыя ставіць зусім іншыя задачы: з любоўю і пашанай, па гаспадарску адносіцца да зямлі.

Вялікае эмацыянальнае напружанне ў рамане “Неруш” ствараюць сімволіка-алегарычныя вобразы балотнага быка, Галоскі-Галасніцы і Жалезнага Чалавека. Яны як бы ўвасабляюць беды Палесся і адначасова з’яўляюцца моцным асуджальным фактарам у дачыненні да пераўтварэнняў людзей. Можна сказаць, што Галоска-Галасніца – увасабленне маці-зямлі, якая папярэджвае пра знішчэнне людзьмі зямлі, што дала ім жыццё і пра магчымасць знікнення і самога чалавека. Вобразам Жалезнага Чалавека сцвярджаецца ідэя, што калі тэхналагічны ўхыл у развіцці грамадства не будзе радыкальна зменены, то цывілізацыю чакае

глабальны крах.

Тэма гістарычнага лёсу народа і чалавецтва з'яўляецца скразной у рамане В. Казько “Хроніка дзетдомаўскага саду”. У творы асэнсоўваюцца падзеі рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, падзелу Беларусі на Усходнюю і Заходнюю, сталінскія рэпрэсіі і выміранне традыцыйнай вёскі. Розныя часы ў рамане звязваюцца ў адзінае цэлае праз сімвалічны вобраз саду, бо ўсе героі маюць прамое дачыненне да яго лёсу і сваімі адносінамі да саду выяўляюць сапраўдныя ці ўяўныя каштоўнасці, узровень сваёй духоўнасці альбо маральнай дэградацыі. Для Трахіма Трубяцкога, які пасадзіў сад – гэта найвялікшая каштоўнасць, якая пераходзіць нашчадкам, звязвае пакаленні і дае веру ў будучыню. Сад збліжае людзей духоўна блізкіх. Але для прагматыкаў і спажытоў, такіх як Сідар Місцюк, сад не ўяўляе ніякай каштоўнасці. Таму, як некалі фашысты ў час вайны, ён яго знішчае ў наш час. Твор прасякнуты адчуваннем катастрофы як прыроднай, так і духоўнай. “Фантастычнае падарожжа зубра Сноўдалы ў часе, на розных эпохах – гэта пошукі страчанай некалі гармоніі ў свеце. Зубр увасобіў прыроду не толькі як матэрыяльную каштоўнасць, але і духоўную [6, с. 54]. У рамане легендарна-фантастычны вобраз зубра Сноўдалы становіцца сімвалам раўнапраўя і агульнасці прыроды і чалавека.

Асэнсаванню чарнобыльскай катастрофы, канамічнага і духоўнага крызісу сучаснага грамадства прысвечана апавесць В. Казько “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”. У гэтым творы пісьменнік бачыць чарнобыльскую трагедыю як заканамерны працяг меліярацыі. Пры ўсім вонкавым падабенстве з Палессем у рамане “Неруш”, у новай апавесці яно паўстае зусім іншым. Перад намі – змрочныя малюнкi паслячарнобыльскага краю: “Чацвёртая чорная чарнобыльская вясна. Прыдурвалася прырода, дурыла сонца, дурылі вятры, сухавейныя і таксама чорныя, што дзьмулі, хавалі ўсё жывое дваццаць чатыры гадзіны ў суткі няспынна. Увесь чорназём, усе тарфянікі пайшлі ў неба. Ралля спавіта саванам цяжкага белага пяску” [2, с.69]. Да буры далучыліся пажары. Усё наваколле запоўніў чарнобыльскі дым, які пазначыў зямлю, хаты, расліны, жывёл цэзіем і стронцыем. Чарнобыль знішчыў на палескай зямлі ўсё, што не паспелі знішчыць меліяратары.

Віктар Казько, як і многія іншыя пісьменнікі, звярнуўся да евангельскага прароцтва пра зорку Палын, ад падзення якой частка водаў стане горкай і прынясе людзям смерць. У апавесць уведзены яшчэ адзін біблейскі сюжэт, звязаны з апосталамі. Дванаццаць дзікоў знайшлі смерць у меліярацыйнай канаве. Пісьменнік назваў іх апосталамі, толькі чорнымі, што “спусціліся з нябес на зямлю і ўтапіліся, захлынуліся ад зямной пакуты. Зайшліся ад шаленства на зямлі, каб перасцерагчы чалавека” [2, с.71].

Змянілася не толькі палеская зямля, але і яе жыхары. Паляшук у аповесці – хворы фізічна і маральна, пазбаўлены пэўных мэт у жыцці, стымуляў, памкненняў. Героі В. Казько жывуць чужым жыццём з чужымі імёнамі. Нават прырода вар’яцее, як і сам чалавек, і стогне ад яго разбуральнай дзейнасці. Вобразы палешукоў вельмі падобныя на многіх сённяшніх сялян. Заняпад гаспадаркі, духоўная ды маральная галечка – тыповыя рысы сучаснасці. Людзі пачынаюць забываць свае карані, традыцыі, мову. Нажаль, толькі надзвычайныя абставіны могуць узварушыць гэтае людское балота. Даследчыца Т. Нуждзіна вызначыла твор В. Казько як “горкі рэквіем страчанаму раю, загубленаму народу, які аказаўся заложнікам сваёй неразумнай дзейнасці, панібрацкага абыходжання з атамам” [3, с. 197].

Раман “Бунт незапатрабаванага праху” працягвае пытанне апакаліптычных твораў пра лёс сучаснай цывілізацыі. Аднак у “Эпілогу” аўтар дае магчымасць людзям яшчэ раз аднавіць сваё жыццё на забруджаных Чарнобылем тэрыторыях. Гэты прыём дазваляе пісьменніку акцэнтаваць увагу на тым, што не ўсё яшчэ страчана і ёсць надзея на адраджэнне цывілізацыі.

В. Казько сваімі творамі сцвярджае, што чалавек да таго часу застаецца чалавекам, пакуль можа пераадолець уласны бэль і пакуты, пакуль не страціць здольнасць змагацца за адвечнае, адчуваць сабе асобай, пакуль захоўвае сувязь са спадчынай, фальклорам, традыцыямі жыцця і мыслення сваіх продкаў.

Літаратура

1. Казько, В. Неруш: Раман / В. Казько. – Мінск, 1993. – 225с.
2. Казько, В. Выратуй і памілуй нас, чорны бусел: Аповесці, апавяданні, эсэ / В. Казько. – Мінск, 1993. С. 4 – 148.
3. Нуждзіна, Т. Загадка Віктара Казько/Т. Нуждзіна//Полымя. – 1999. – №2. – С. 192 – 206.
4. Тычына, М. А. Час прозы: Літ.-крытычны. арт./М. А. Тычына. – Мінск, 1988 – 205 с.
5. Тычына, М. А. Карані і крона: Фальклор і нацыянальная спецыфіка літаратуры/ М. А. Тычына. – Мінск, 1991. – 208 с.
6. Ханеня, С. І. Творчасць В. Казько на ўроках літаратуры ў XI класе/ С. І. Ханеня // Беларуская мова і літаратура. – 2003. – №2 – С. 47 – 59.